ମହାକବି ଜୟଦେବ ଓ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ

ପଣ୍ଡିତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ମିଶ୍ର

ମହାକବି ଜୟଦେବଙ୍କ ଅମର ଲେଖନୀରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିଲା ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳା ସମ୍ବଳିତ ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗ ବିଶିଷ୍ଟ ଲଳିତକୋମଳ କାନ୍ତ ପଦାବଳୀ ହେଉଛି 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ'। ମହନୀୟତା ହେଉଛି, ପବିତ୍ର ନୀଳାଚଳଧାମରୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ସ୍ୱର ଝଙ୍କୃତ ହୋଇ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାର ପ୍ରସାର କରିଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଥିତଯଶା ମହାକବି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନଦୀ ତୀରସ୍ଥ କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ଗ୍ରାମରେ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତଦୀୟ ପିତୃଦେବ ଥିଲେ ଶ୍ରୀ ଭୋଜଦେବ ଏବଂ ମାତୃଦେବୀ ଥିଲେ ରାଧାଦେବୀ ତଥା ସଖା ଥିଲେ ପରାଶର ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରିୟବର୍ଗ । ସ୍ୱରଚିତ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଦ୍ୱାଦଶ ସର୍ଗ ଦଶମ ଶ୍ଳୋକରେ କବି ଆପଣାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି -

ଶ୍ରୀଭୋଜଦେବ ପ୍ରଭବସ୍ୟ ରାଧାଦେବୀସୁତ ଜୟଦେବସ୍ୟ
ପରାଶରାବ ପ୍ରିୟବର୍ଗ କଣ୍ଠେ ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କବିତ୍ୱମସ୍ତୁ ।

ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମହାକବି ଜୟଦେବ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିବାସ କରି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ଧାରା ପ୍ରତିପାଦନ କାମନାରେ ନିମ୍ବାର୍କମତର ମଧୁର ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ । ମହାବାହୁଙ୍କ ଅପାର କରୁଣାରୁ ସ୍ୱଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଦ୍ୱିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଉଦୟନ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଟୀକା ରଚନା ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚରିତକୁ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଦର୍ଶନର ଭବ୍ୟ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ'ର ଏହି ପ୍ରଥମ ଭାଷ୍ୟର ନାମ 'ଭାଗବିଭାଗିନୀ' ଟୀକା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାର କବି ଧୃତିଦାସ 'ସନ୍ଦର୍ଭ ଦୀପିକା' ଏବଂ କବିରାଜ ନାରାୟଣ ଦାସ 'ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦରୀ' ଟୀକା ରଚନା କରି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ କରିପାରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବଶ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ କବି ଧରଣୀଧର ମିଶ୍ର, ବୃନ୍ଦାବନ ଦାସ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଉଦ୍ଧବ ଦାସ, ତ୍ରିଲୋଚନ ଦାସ, ବଜରୀ ଦାସ, ବ୍ରଜନାଥ ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଏହି ଅମରକୃତୀର ଓଡ଼ିଆ ପଦ୍ୟ ଓ ଗଦ୍ୟାନୁବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଅଧିକନ୍ତୁ, ପିଣ୍ଡିକି ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନ ପ୍ରଭୃତି କବି କୋବିଦବୃନ୍ଦ ଏହାକୁ ରାସରୂପ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ କରିପାରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ମହାକାବ୍ୟର ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଓଡ଼ିଶାର କୋଣେ ଅନୁକୋଣେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ମୂଳକାବ୍ୟ ତଥା ଏହାର ଟୀକା ସମୂହର ପୋଥି ବହୁଳ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧ, ଯାହା ଭାରତର ଅନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନୁପଲବ୍ଧ ।

ଗୌରବର ବିଷୟ, ମହାକବି ଜୟଦେବଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଚାର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା କଥା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମୈଥିଳୀ ପଣ୍ଡିତ କେଶବ ମିଶ୍ର ସ୍ୱରଚିତ 'ଅଳଙ୍କାର ଶେଖର' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ମିଥିଳାର ଭକ୍ତକବି ଚନ୍ଦ୍ରଦତ୍ତ ସ୍ୱରଚିତ 'ଭକ୍ତମାଳା'ରେ ମହାକବି ଜୟଦେବଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ଲେଖିଛନ୍ତି -

ଜଗନ୍ନାଥ ପୁରୀ ପ୍ରାନ୍ତେ ଦେଶେ ଚୈବୋତ୍କଳାଭିଧେ,
କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ଇତିଖ୍ୟାତଃ ଗ୍ରାମଃ ବ୍ରାହ୍ମଣସଙ୍କୁଳଃ ।
ତତ୍ରୋତ୍କଳେ ଦ୍ୱିଜା ଜାତୋ ଜୟଦେବ ଇତି ଶ୍ରୁତଃ,
ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସରତଃ ଶାନ୍ତଃ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୂଜକଃ ।

ନାଭାଦାସଙ୍କ ରଚିତ 'ଭକ୍ତମାଳା'ରୁ ଜଣାଯାଏ ଜୟଦେବ ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଥିଲେ । ସର୍ବୋପରି ମହାକବି ଜୟଦେବ ସ୍ୱୟଂ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ଣିତଃ ଜୟଦେବକନ୍ ହରେଭିଦଂ ପ୍ରଣତେନ,
କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ସମୁଦ୍ର ସମ୍ଭବ ରୋହିଣୀ ରମଣେନ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ ଗୌରାଙ୍ଗ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମସାମୟିକ ତଥା ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ସଚିବ ଭକ୍ତ ମାଧବ ପଟ୍ଟନାୟକ ସ୍ୱରଚିତ 'ବୈଷ୍ଣବ ଲୀଳାମୃତ'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି -

ବିପ୍ର ସେ ଜୟଦେବ ନାମ, କ୍ଷେତ୍ରବରକୁ ଆଗମନ,
କେନ୍ଦୁଲି ଶାସନ ତା ଗ୍ରାମ, ପ୍ରାଚୀନଦୀର ତଟ ପୁଣ ।
ରଚିଲା ଶ୍ରୀଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ଲଭିଲା ପରମ ଆନନ୍ଦ ।

ଜୟଦେବଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ସହ କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ମଧ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲେ ।

ସ୍ମରଣଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ 'ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ' ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିତ୍ୟସେବାର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହୋଇ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସୌରଭ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ଅଧିକନ୍ତୁ, ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ କବିପତ୍ନୀ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କ ନୃତ୍ୟର ତାଳେ ତାଳେ ରସମୟ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଗାନ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ଏକ ଭବ୍ୟ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା, ଯାହା ଏବେବି ଉଜ୍ଜୀବିତ । ଆଜି ମଧ୍ୟ, ଅଗଣିତ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଏକ ନିତ୍ୟ ପଠନୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଯାହା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେତେ ନାଟକ, ରାସଲୀଳା, ଗୀତିନାଟ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ରଚିତ ତାହା ଭାରତରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ବିରଳ ।

ମହାକବି ଜୟଦେବ ପୁରୀରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରି ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନକୁ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ଭାବଧାରାରେ ସର୍ବଜନବୋଧ୍ୟ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ ହେଁ କେତେକ ତାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୀୟ କବି ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ଅପଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ଅଜୟ ନଦୀ ତଟସ୍ଥ କେନ୍ଦୁଲୀ ଗ୍ରାମରେ ଜୟଦେବ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ତଥା ବଙ୍ଗରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ୍‌ଙ୍କ ସଭାମଣ୍ଡନ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥାନ୍ତି ଯେ, ଅଜୟ ନଦୀର ବାଲୁକା ତଟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ବାଉଲ୍‌ମେଳା ଜୟଦେବଙ୍କ ସ୍ମୃତି ବହନ କରୁଛି । ଏ ସଂପର୍କରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ଜୟଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗ ଏବଂ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ରଚନା ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟଭାଗ, ଅଥଚ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ୍‌ଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ସମୟ ୧୧୭୯ଠାରୁ ୧୨୦୫ । ସେହି ସମୟକୁ ଉଦୟନଙ୍କ ଟୀକା ରଚନା ହୋଇଗଲାଣି । ଅତଏବ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ଜୟଦେବ କସ୍ମିନ୍‌କାଳେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ୍‌ଙ୍କ ରାଜପଣ୍ଡିତ ନଥିଲେ । ତଥାପି ଏକ କପୋଳକଳ୍ପିତ ଶ୍ଳୋକ ମାଧ୍ୟମରେ ଜୟଦେବଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ୍‌ଙ୍କ ସଭାରତ୍ନ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଉଛି । ସେହି ଶ୍ଳୋକଟି ହେଉଛି -

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଶ୍ଚ ଶରଣଃ ଜୟଦେବ ଉମାପତିଃ
କବି ରାଜଶ୍ଚ ପଞ୍ଚେତେ ରତ୍ନାନି ଲକ୍ଷ୍ମଣସ୍ୟଃ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ସେନ୍ ରାଜାଙ୍କ ଦରବାରରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବା କେହି କେହି ମତ ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମହମ୍ମଦ ବକ୍ତିଆର ଖିଲିଜିଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ୍‌ଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ଧ୍ୱଂସ ହେବା ପରେ କେଉଁଠାରୁ ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା ଏବଂ ଶିଳାଲେଖଟି କାହିଁକି ଅଦ୍ୟାବଧି ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ସଂପାଦନ ହୋଇନାହିଁ ସେ ସଂପର୍କରେ ଠିକ୍ ତଥ୍ୟ ଅନୁପଲବ୍ଧ ।

ବିଖ୍ୟାତ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗବେଷକ ସାର୍ ଉଇଲିୟମ୍ ଜୋନ୍‌ସ ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନୁଧ୍ୟାନ ପରେ ୧୭୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ 'ଏସିଆଟିକ୍ ରିସର୍ଚ୍ଚ' ପତ୍ରିକାରେ ଜୟଦେବ ଓଡ଼ିଶାର ବୋଲି ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ୧୮୭୫ ମସିହାରେ ଅନ୍ୟତମ ଗବେଷକ ସାର୍.ଏଚ୍.ଉଇନ୍ ଅନୁରୂପ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କଲିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଅଧ୍ୟାପକ ଆଶୁତୋଷ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଯେ- 'ଜୟଦେବ ଛିଲେନ୍ ଉଡ଼ିଆ... । ଜୟଦେବ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସେନ୍‌ର ସଭାକବି ଛିଲେନ୍ ବାଲେ ଏ ଯାବତ୍ ଗ୍ରହନି ଯୋଗ୍ୟ ନୟ ।' ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବଙ୍ଗୀୟ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ସୁକୁମାର ସେନ୍ 'ବଙ୍ଗଲା ସାହିତ୍ୟେର ଇତିହାସ'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି -

'ଅଜୟାର ଧାରେ ବାଲୁତଟେ ପୌଷ ସଂକ୍ରାନ୍ତି ସ୍ଥାନେର ମେଲା ନିକଟେ ଯେ ଗ୍ରାମେ ଆଛେ ତାହା କେନ୍ଦୁଲୀ ନୟ । ଏଖାନେ କେନ୍ଦୁଲୀ ଗ୍ରାମ ଛିଲ ବଲିୟା କୋନ୍ ପ୍ରମାନ ନୟ । ଚୈତନ୍ୟର

ସମୟେ ଜୟଦେବ ସ୍ମୃତି ସମ୍ବଳିତ ଏ ମେଲାର କୋନ୍ ଉଲ୍ଲେଖ ନୟ ଏବଂ ଜୟଦେବର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବା ବାସସ୍ଥାନ ରୂପେ କେନ୍ଦୁଲୀର ଅନ୍ୟ କୋନ୍ ଗ୍ରାମେର କଥାଏ ନାଇ ।'

ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଏକ ମିଥ୍ୟା ଶିଳାଲେଖର ଶ୍ଳୋକକୁ ଆଧାର କରି ତଥା ମାତ୍ର ଶହେ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ବାଉଲମେଳାକୁ ଉପଜୀବ୍ୟ କରି ଅଜୟ ନଦୀ ତୀର କେନ୍ଦୁଲି ଗ୍ରାମକୁ ଜୟଦେବଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗୀୟ କବି ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ହୀନ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଛି । ସୂଚନାଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ଏ ଅବଧି ପଶ୍ଚିମ ବଙ୍ଗରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପରମ୍ପରା ବା ଭାବଧାରା ସଂଚାରିତ ହୋଇପାରିନାହିଁ ।

ନିର୍ବିବାଦରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ମହାକବି ଜୟଦେବ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀତଟ କେନ୍ଦୁଲି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ ତଥା ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ସହିତ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ ଏହି ରସମୟ ଗୀତିକାବ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ବିଜ୍ଞ, ପ୍ରାଜ୍ଞ, କବି କୋବିଦବୃନ୍ଦଙ୍କଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରଜ୍ଞାର ବାଙ୍‌ମୟ ପ୍ରକାଶ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲା । ମହନୀୟତା ହେଉଛି, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦିବ୍ୟଲୀଳାଭୂମିରୁ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ ଓ ସାରସ୍ୱତ ସୌଷ୍ଠବ ସମ୍ବଳିତ ଏହି ଅଲୌକିକ କୃତିର ସ୍ୱର ଝଙ୍କୃତ ହୋଇ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ଲୀଳାରେ ପ୍ଲାବନ କରିଥିଲା ।

ବଡ଼ପଣ୍ଡା ସାହି
ଢେଙ୍କାନାଳ